

A MAGYAR NYELV A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia Székházában megrendezett interaktív kiállításról

Magyar Tudományos Akadémia
Budapest, 2025. november 14–30.

Szendi Tünde

tunde.szendi@ukf.sk

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

<https://orcid.org/0009-0004-0493-8087>

2025. november 14-én, Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Székházában nyílt meg *A magyar nyelv a Kárpát-medencében* című kiállítás, amely interaktív jellegéből adódóan a hagyományos kiállítási formáktól eltérő módon, különféle vizuális elemeket is felhasználva mutatta be a magyar nyelv Kárpát-medencei jelenlétét. Az installáció elsősorban azokról a két- vagy többnyelvű magyarokról szólt, akik a Magyarországgal szomszédos országokban élnek. November végéig nézhatték meg a tárlatot az érdeklődők, digitális formában viszont továbbra is bárki számára elérhető és megtekinthető: <https://mta.hu/magyar-tudomanyossag-kulfoldon/interaktiv-kiallitas-a-magyar-nyelv-a-karpat-medenceben-115017>.

A megnyitót egy kerekasztal-beszélgetés kísérte (<https://www.youtube.com/watch?v=Bzha7-W436F4>), amely három kérdésre kereste a választ: hol, s mi változott meg az elmúlt 20 évben; mi az, ami a magyarokon múlt vagy múlik, s mi az, ami nem, és mit lehet tenni azért, hogy a kisebbségben élők jobban érezzék magukat nyelvileg is a szülőföldjükön, de akkor is, amikor Magyarországra kerülnek.

A kiállítás bevezető részében arról szerezhettünk ismereteket, hogy milyen volt a magyar nyelv helyzete a Kárpát-medencében bő húsz évvel ezelőtt. Ebben egy, a Mindentudás Egyetemén

2004-ben *Min múlik a határon túli magyar nyelvváltozatok jövője?* címmel megvalósult „közéleti klub rendezvény” (kb. 1 órányi hosszúságú) videófelvétele segítette, amelyben magyarországi és határon túli nyelvészek (Kontra Miklós, Beregszászi Anikó, Cserniczkó István, Péntek János, Szilágyi N. Sándor, Göncz Lajos, Szabó Mihály Gizella) beszélgettek a témáról, Fábri György moderálásában. Szó esett többek között arról is, hogy a magyar nyelv változatainak jövője – miként a kisebbségi nyelvek fennmaradása általában – attól függ, hogy a beszélőknek milyen a magyar nyelvtudása, milyen alkalmak léteznek a nyelv használatára, illetve, hogy egyáltalán akarják-e a kisebbségi beszélők használni az anyanyelvüket. Ezek kapcsán levonhatók bizonyos következtetések, megfogalmazhatók javaslatok és cselekvési tervek az egyes országokban élő magyarok (eltérő) helyzete szerint.

A következő, frappánsan bemutatott rész segíthetett számunkra megérteni, mit jelent a kisebbségi helyzetben élő magyarok kétnyelvűsége. Lanstyák István szlovákiai magyar nyelvész szavaival élve: „a kétnyelvű ember nyelvtudása nem egyszerűen két, más-más nyelvben egy nyelvű beszélőnek az összege, hanem *eltérő minőség*. Nem rosszabb, nem is jobb, hanem más.” Vagyis – nyilvánvaló és érthető okokból – magyar anyanyelvüket is másképp beszélik, mint az egy nyelvű magyarok, és második nyelvüket is másképpen, mint az egy nyelvű szlovákok.

Bár abban már régóta egyetért a szakma, hogy a magyar nyelv változatosága természetes, a gyakorlat sokszor nem igazodik ehhez, hiszen a nyelvtanok és a szótárak csak az utóbbi néhány évben kezdtek el tekintettel lenni a határon túli regionális köznyelvekre, és nem csak a magyarországi köznyelvre szorítkozni. Többé-kevésbé elfogadottá váltak az ún. *normaplurizmus* és a *helyénvalóság* kategóriái, amelyek a határon túli magyarok nyelvi otthonosságának biztosítékai, hiszen anyanyelvváltozatuk megőrzése egyben anyanyelvük megőrzését is jelenti, ami károsabb, mint azt el tudnánk képzelni. A határon túli magyar nyelvváltozatok alkalmazkodtak a megváltozott (és folyamatosan változó) körülményekhez, ami inkább életképességet, mintsem az ellenkezőjét bizonyítja.

A következőkben megismerkedhettünk a kilencvenes évek végétől – Kontra Miklós szerkesztésében – napvilágot látott hiánypótló, és a maga nemében páratlan, hat kötetből álló *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* sorozattal. Az azonos elnevezésű kutatás keretében határon túli és magyarországi nyelvészek készítették el a környező országok kisebbségi magyar nyelvhasználatának szociolingvisztikai elemzését, Trianontól az 1990-es évek közepéig. A kötetek átfogó jellegük miatt is különösen értékesek: azonos szerkezetben tárgyalják a kisebbségi magyarok földrajzi és demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a nyelvekhez fűződő attitűdöket és a nyelvi konfliktusokat, a nyelvi törvényeket, illetve a magyar nyelv szerepét az oktatásban, a közigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A szigorúan nyelvészeti részek a kétnyelvűség hatásait írják le, vagyis a magyarországi magyarok és a határon túliak közti nyelvi azonosságokat és különbségeket elemzik. Így jelent meg egy-egy kötet az Ukrajnában (Kárpátalján) (1998), az egykori Jugoszláviában (Vajdaságban) (1999), Szlovákiában (2000), Ausztriában és Szlovéniában (2012), Horvátországban (2016) valamint Romániában (Erdélyben) (2020) használt magyar nyelvről.

A fentieknek mintegy összefoglalását adja angol nyelven a Fenyvesi Anna által szerkesztett *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*. [Magyar nyelvkontaktus Magyarországon kívül. Tanulmányok a magyar mint kisebbségi nyelvről] című, 2005-ben megjelent kötet, amely a Magyarországgal szomszédos országok kisebbségi közösségein kívül a tengerentúlon (Ausztráliában és az Egyesült Államokban) élőket is bemutatja, és részleteiben is kitér arra, hogy a nyelvhasználatot hogyan befolyásolta a többségi vagy a kontaktnyelv ezeken a területeken magyar kisebbségi nyelvhasználók esetében.

A kiállításon egy szemléletes ábrán láthattuk azt is, hogy a kétezres évek elején, hol (milyen nyelvhasználati színtereken: pl. szülőkkel, házastárssal, magán- vagy hivatalos levelekben, munkahelyen, orvosnál, bankban, templomban) használták a magyar nyelvet (is) és a többségi nyelvet (is) négy, Magyarországgal szomszédos országban (Ukrajna, Szlovákia, Románia, Szerbia). Az ábrák tanulsága szerint minél nyilvánosabb, hivatalosabb a nyelvhasználati színtér (munkahely, bank, hivatal), annál gyakoribb a többségi nyelv használata, és minél magánjellegűbb (szülők, házastárs, magánlevél), annál jellemzőbb a magyar nyelvhasználat.

Ha az 1972-ben megjelent, kilenc változatlan kiadást megért *Magyar értelmező kéziszótár*-ban (ÉKsz.) keressük a *felszámít* szó jelentését, nem találjuk meg benne azt, amely értelemben Ukrajnában használják: 'bért, járandóságot kiszámol, számfajt'. A szótár 2003-ban megjelent, átdolgozott kiadásában azonban már fellelhetjük ezt is. A kiállítás kurátorai ezen a ponton arra invitáltak bennünket, hogy nyissuk meg a határon túli magyar nyelvváltozatok közhasználatú szókészleteti elemeit (szavait és állandósult szókapcsolatait) tartalmazó Termini szótár oldalát online (<https://termini.nytud.hu/htonline/present.php?action=jelleg>), és ott írjuk be a keresőbe a *cimet*, a *patika* és a *párki* szavakat (<https://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=searchbox>). A magyar–magyar szótár azokat a szókészleteti elemeket tartalmazza, amelyeknek legalább az egyik tagja idegen eredetű; tehát egyfajta „idegen szavak szótára”. Az itt található szavak számottevő része az adott ország államnyelvéből származó ún. *kölcsönszó*, de azok a szókészleteti egységek is megtalálhatók benne, amelyek Magyarországon is használatosak ugyan, de más jelentésben, jelentésárnyalatban és/vagy más stílusértékben.

A *Kovácsnai lány a palóznaki kempingben 2001-ben* című, szó szerint idézett történet egyrészt illusztrálta a látogató számára a magyarországi és a határon túli (ez esetben erdélyi) magyar nyelv közti különbségeket, másrészt bemutatta azt az attitűdöt, amivel egy határon túli magyar beszélő Magyarországon találkozhat. Az *Anyja neve?* rész felvillantotta, hogy a magyarországitól eltérő határon túli nyelvpolitikai környezet milyen zavart okozhat azoknak az ukrainai, romániai és szlovákiai magyaroknak a körében, akiktől életükben először kérdezik édesanyjuk leánykori nevét egy magyarországi hivatalban.

Liszka József gondolatébresztő naplójegyzetében (<https://ujso.com/kultura/porkit-kerek-horcsival-es-hozza-molnot>), amely a szlovákiai magyar napilap, az *Új Szó* hasábjain jelent meg 2016. január 31-én, egy beszélgetésről számol be, amely a szlovákiai magyar kérdésről folyt a budapesti Szlovák Intézetben 2016. január 21-én, Hunčík Péter, György Norbert, Mészáros Tünde és Nádasdy Ádám részvételével, Németh Zoltán moderálásában. Alapkérdése pedig – a szerző értelmezése szerint – az volt, hogy van-e szlovákiai magyar nyelv, s ha van, akkor az egy telje-

sen másik nyelv-e, vagy a standard magyarnak egy változata. A kérdésről megoszlott a jelenlévők véleménye.

Hasonlóan változatos az emberek vélekedése az anyanyelv meghatározásáról. Alkalmunk nyílt feltenni magunknak is a kérdést, hogy a Tove Skutnabb-Kangas, finn nyelvész által a kilencvenes években megfogalmazott meghatározások közül melyikkel értünk egyet: az anyanyelv számunkra az elsőként megtanult nyelv, netán az a nyelv, amellyel azonosulunk, vagy amellyel mások azonosítanak minket, esetleg az általunk legjobban ismert nyelv, vagy talán a legtöbbet használt? Egy 2014-ben készített kutatás eredményei azt mutatták, hogy a megkérdezett magyarországi és horvátországi beszélők jelentős többségének az anyanyelv az elsőként megtanult nyelvet jelenti.

Ezután betekintést nyerhettünk abba, hogyan gondolkodnak az emberek Romániában és Magyarországon arról, hogy mi egy adott nyelvi szerkezet (*Mari is meg kell oldja a saját problémáit*) helyes változata. (Az erdélyiek számára helyes, a magyarországiak számára kevésbé.) Mit tennénk *A jövő héten el kellesz utazni Budapestre*, a *Mikor jössz el már nálunk?* és az *Ez a fiú nagyobb Pétertől* mondatokkal, ha az lenne a feladat, hogy ha szükséges, javítsuk ki őket? Bizonyára kijavítanánk, hacsak nem kárpátaljaiak vagyunk (esetleg kelet-szlovákiaiak, vagy kelet-magyarországiak). Kárpátalján ugyanis ezek a szerkezetek természetes részei a nyelvnek, míg a nyelv művelők szemében hibát jelentenek, ugyanúgy, ahogy a nyelvjárási beszélők számára természetes suksükölés, szukszükölés vagy a nákolás. Ízelítőt kaptunk abból is, milyen hatással volt Trianon a magyar mentális grammatikára: a vajdaságiaknak Koszovó belföldön van, így számukra *Koszovón folytatódnak a tárgyalások*, míg a magyarországiaknak viszont ez külföld, így szerintük *Koszovóban*.

Sajnos napjainkban is gyakori, hogy egy magyar szégyenít meg egy másik magyart a (nyelvjárási) beszéde miatt. Például amikor egy tanár a nyelvjárásuk miatt megakadályozza, hogy bizonyos diákok leérettségizzenek. A *stigmatizálás*, vagyis a megbélyegzés és a nyelv- vagy nyelvváltozat-alapú hátrányos megkülönböztetés rendkívül káros hatással van a nyelvjárási beszélőkre (nem csupán a nyelvi, de az általános önbizalmukra is), éljenek akár határon innen vagy túl. Ezért egyáltalán nem mindegy, hogy elfogadóan vagy kirekesztően viselkedünk-e velük.

Az anyanyelvi nevelés kapcsán a kiállításon azt is megtudhattuk, hogy milyen óriási különbségek vannak a Magyarországon és a határon túl használt tankönyvek között, és mennyire fontos lenne, hogy azok a helyi nyelvi realitásokhoz alkalmazkodjanak, illetve, a „*helyes – helytelen*” minősítések helyett a „*helyénvaló – nem helyénvaló*”-t használnák (ahogy azt a Kárpátalján és Erdélyben lezajlott tantárgy-pedagógiai reformnak köszönhetően már teszik is). Mert ez az a modern nyelvészlelet, amely az iskolások nyelvi önbizalmát építi, nem pedig rombolja.

Az *Ismeretterjesztés* témánál Kontra Miklós hívta fel a figyelmet egy 2017-ben megvalósult, *Jaffás és Kofolás* című beszélgetéssorozatra (Szlovákia, Pátria Rádió), amelyet Hizsnyai Tóth Ildikó szlovákiai magyar műfordító (Kofolás), és Kerényi György magyarországi újságíró (Jaffás) vezetett. A műsorba tizennyolc szakembert hívtak meg, szlovákiai magyarokat és magyarországiakat egyaránt, akikkel a magyar nyelvről beszélgettek ismeretterjesztő szándékkal. Az interjúk 2022-ben könyv formában is megjelentek *Nekem mondod? Jaffás és Kofolás beszélgetései a ma-*

gyar nyelvről címmel. Kontra ugyanitt arra is rámutat, mennyire fontos lenne, hogy ezek (és az ehhez hasonló) ismeretterjesztő anyagok eljussanak a Kárpát-medencei iskolákba, elősegítve egy értelmes diskurzus elindulását, többek között nyelvről, nemzetről és identitásról. A nyelvi ismeretterjesztő műsor egyes adásaiba bele is tudtak hallgatni az érdeklődők.

A kiállítás egy másik szereplője, Susan Gal – más néven Gál Zsuzsa – az amerikai University of Chicago professzora, az ausztriai Burgenland tartományban található Felsőőr (Oberwart) magyarságának kutatója. Egy vele készült, kb. 45 perces videós interjúból (2014) (<https://www.youtube.com/watch?v=ohHCObfRSNA>) megtudhatjuk, hogy miért érdeklődik egy nyelvész az iránt, hogy ki tart lovat, ki tehenet, s kinek van tikja, valamint, hogy kérnek-e a magyar politikusok tanácsot a nyelvcseré világhírű szakértőjétől. Az egyik legfontosabb tudnivaló, amit magunkkal vihetünk a témából, az az, hogy ha azt szeretnénk, hogy egy nyelv minél tovább fennmaradjon és éljen, akkor nem a nyelvet kell „megmentenünk”, hanem a nyelvet beszélő közösséget kell támogatnunk, segítenünk, példának okáért a drávaszögi vagy a zoboralji magyarságot.

A *csángókról* bizonyára mindannyian hallottunk már, azt viszont már valószínűleg jóval kevesebben tudjuk, hogy a szórványban élő moldvai magyarok „megmentését” hivatott (oktatási) programok tévesen közelítik meg a 75–80%-ban nyelvvesztett közösség problémáját. Szilágyi N. Sándor, kolozsvári nyelvészprofesszor szavaival élve, egyszerűen azért, mert ahelyett, hogy az illetékesek megkérdeznék magát a közösséget, hogy mi a problémájuk, a megmentő szerepében tetszelegve a saját céljaik teljesít(tet)ését tartják szem előtt. A szórványban élő moldvai magyarok esetében, a mára már sajnos megállíthatatlan nyelvi asszimilációt megállítani kívánó oktatási programok pedig – bár személyes szinten óriási jelentőséggel bírnak – racionális, oknyomozó diskurzusok és gyakorlati célok kitűzése helyett mítoszokra és ideológiákra épülnek. A Magyarország határain túl élő magyarok és a Kárpát-medencei szórványmagyarság nyelvének vizsgálata kapcsán Csernicskó István és Kontra Miklós is megjegyzi, hogy mindezidáig számos kérdés megválaszolatlan, és nagyszámú feladat elvégzése áll még a kutatók előtt.

A kiállítás záró része a magyarországi nemzetiségekkel foglalkozott, rámutatva arra, hogy ebben a témában is van még tennivaló bőven. Egyetlen példát kiragadva: a beás és romani gyerekeknek máig nincs lehetőségük az anyanyelvükön tanulniuk a magyarországi iskolákban. A Borbély Anna és Bartha Csilla által szerkesztett, *Többnyelvűség Magyarországon* (2024) című kötetből vett példából azt is megtudhattuk, hogy a magyarországi nemzetiségek közül a szerbek és a romák használják leggyakrabban nemzetiségi nyelvüket a különböző beszédhelyzetekben, a németek és a beások pedig a legritkábban.

A *magyar nyelv a Kárpát-medencében* kiállítás átfogó képet adott egyrészt a Kárpát-medencei magyar nyelv kutatásának aktuális kérdéseiről, másrészt pedig arról a hatalmas munkáról, amelyet a nyelvészek az elmúlt 30–35 évben végeztek.